

Kırâat İlminde Zevâid Türü Çalışmalar: İbnü'l-Kâsîh'ın Mustalahu'l-İşârât Adlı Eseri Özelinde İnceleme

Recep Koyuncu

<https://orcid.org/0000-0003-0264-5956>

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kiraat İlmî Anabilim Dalı, Konya, Türkiye

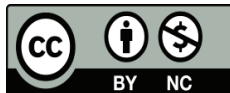
<https://ror.org/0468j1635>

rkoyuncu1@gmail.com

Atıf Bilgisi:	Koyuncu, Recep. "Kırâat İlminde Zevâid Türü Çalışmalar: İbnü'l-Kâsîh'ın <i>Mustalahu'l-İşârât</i> Adlı Eseri Özelinde İnceleme". <i>İslâmî İlimler Dergisi</i> 41 (Kasım 2025), 65-84. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1700473 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	16 Mayıs 2025
Kabul Tarihi:	09 Temmuz 2025
Yayın Tarihi:	30 Kasım 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem – En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: Kırâat ilmi, Kur'ân kelimelerinin eda keyfiyetlerini ve bunlara dair ihtilafları, nakledenlere isnat etmek suretiyle ele alan ilimdir. Medine döneminde gündeme gelen "yedi harf" olgusu ile neşet eden kiraat ilmi, sahabe ve tabiinden öne çıkan seçkin şahsiyetler tarafından sistematikleşme sürecini tamamlamıştır. Kırâat ilmi, tarihî süreçte birtakım faaliyetler ve şahsiyetlerin etkisiyle belli başlı dönemlerden geçmiştir. Bu doğrultuda İbn Mücâhid (öl. 324/936) sonrasında kiraat ulemâsı, birtakım gerekçelerle farklı sayılarda kiraatleri tasnif eden eserler kaleme almıştır. Mevcut kırâatlerin senet ve metinlerini tahkik ve tenkide tabi tutmak suretiyle kiraatlerin sahih ve makbul olanlarını belirleyip, diğerlerinden ayırmayı amaçlamışlardır. İbn Mücâhid'in yedi kiraat imamı ile bunların ikiye ravisini esas almış olması, bunların dışındaki kırâat ve rivâyetlerin makbul olmadığı yönünde bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuş, bu da sonraki süreçte sekiz, on, on bir, on iki, on dört gibi muhtelif sayılarda ziyade ihtiyarı ihtiva eden birtakım tasnif ve tedvin çalışmalarına imkân sağlamıştır. Makalede söz konusu zevâid türü teliflere örnek olarak sekizinci asır kırâat alimlerinden İbnü'l-Kâsîh'ın (öl. 801/1399) *Mustalahu'l-İşârât* adlı eseri incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle ziyade çalışmaların kırâat ilmi tedvin ve tasnif sürecindeki yerine ve önemine değinilmiştir. Sonrasında *Mustalahu'l-İşârât*'ın ele aldığı konular genel hatlarıyla ele alınmış eserde kullanılan kaynaklar ve metot üzerine analiz yapılmıştır. İbnü'l-Kâsîh kırâatlerin tedvin ve zaptı noktasında titiz çalışmalar yapan ulemâdan birisidir. Özellikle kırâat-i seb'anın dışında kalan sair kırâatlerin dayandıkları kaynakları bizzat *Mustalahu'l-İşârât* adlı eserinde zikrederek yetkinliğini göstermiştir. Son tahlilde İbnü'l-Kâsîh'ın söz konusu eserinin, tarihî süreçte yedili tasnif üzerine ilave/tekmile olan üçü sahih diğer üçü şâz olmak üzere kırâate dair müktesebatın bir arada tedvin edildiği önemli bir çalışma olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan *Mustalahu'l-İşârât*'ın İbn Mücâhid'in yedi ihtiyarı neticesinde maruz kaldığı eleştiriyi ve "yedi harf, yedi kiraat" gibi yanlış bir algıyı da bertaraf etme adına kayda değer bir çalışma olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kiraat, Yedi Kiraat, Zevâid Literatürü, İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*.

Zawāid Type Studies in the Science of Qiraat: An Analysis of Ibn al-Qāshih's Mustalāh al-Ishārāt

Recep Koyuncu

<https://orcid.org/0000-0003-0264-5956>

Assoc. Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Science, Quran Reading and Qiraat Science, Konya, Türkiye.

<https://ror.org/0468j1635>

rkoyuncu1@gmail.com

Citation:	Koyuncu, Recep. "Zawāid Type Studies in the Science of Qiraat: An Analysis of Ibn al-Qāshih's Mustalāh al-Ishārāt". <i>İslâmî İlimler Dergisi</i> 41 (November 2025), 65-84. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1700473 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	16 May 2025
Date of acceptance:	09 July 2025
Date of publication:	30 November 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External Reviewers
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: The science of Qiraat is the science that deals with the manner of rendering the words of the Qur'an and the disputes about them by attributing them to the translators. The science of Qiraat, which emerged with the phenomenon of 'seven letters' that came to the agenda during the Medina period, completed the process of systematisation by prominent figures from the Companions and tabi'in. The science of Qiraat has passed through certain periods in the historical process under the influence of certain activities and personalities. In this direction, the scholars of Qiraat after Ibn Mujāhid (d. 324/936) wrote works classifying different numbers of Qiraats for a number of reasons. By subjecting the scripts and texts of the existing qiraats to analysis and criticism, they aimed to determine the authentic and acceptable ones and to distinguish them from the others. The fact that Ibn Mujāhid took the seven Qira'ah imams and their two narrators as a basis led to the emergence of an understanding that the Qira'ah and narrations other than these were not acceptable, which enabled a number of classification and compilation studies in the following process, such as eight, ten, eleven, twelve, fourteen. In this context, first of all, the place and importance of rather type of studies in the process of the scholarship and classification of Qiraat has been mentioned. This article analyses the work of Ibn al-Qāsih (d. 801/1399), one of the eighth-century Qiraat scholars, Mustalah al-ishārāt as an example of the aforementioned works. Afterwards, the topics covered in Mustalah al-ishārāt were discussed in general terms and the sources and methodology used in the work were analysed. Ibn al-Qāsih is one of the scholars who carried out meticulous studies on the compilation and recording of the qiraat. In particular, he showed his competence by mentioning the sources on which the other qiraats other than qiraat al-sab'an were based in his work Mustalah al-ishārāt. In the final analysis, it has been determined that Ibn al-Qāsih's work in question is an important work in which the acquisitions related to qiraat, three of which are sahih and three of which are shāzī, which are additions to the classification of seven in the historical process, have been edited together. On the other hand, Mustalah al-ishārāt was found to be a significant work in order to eliminate the criticism Ibn Mujāhid was subjected to as a result of his seven needs and the wrong perception of 'seven letters, seven qiraat'.

Keywords: Quran Reading and Qiraat, Seven Qiraat, Zawāid Literature, Ibn al-Qāshih, Mustalāh al-Ishārāt.

Giriş

Kıraat ilmi tarihî süreçte birtakım değişim ve dönüşüm diyebileceğimiz önemli safahattan geçmiştir. Yedi harfle başlayan bu tarihî serüvende karşımıza çıkan ilk isim “yedi ihtiyârı”nın öncüsü İbn Mücâhid’dir. Sahihiyle şâziyla muhtelif kıraatlerin yaygınlaştığı bir dönemde meşhur beş bölgeye nispet edilen ve genelin kabulüne mazhar olan yedi kıraat imamını *Kitâbü’s-seb’a* adını verdiği eserde bir araya getiren İbn Mücâhid kıraat ilmi tarihinde bir çığır açmıştır. İbn Mücâhid sonrasında kıraat ilmi iki önemli aşama geçirmiştir.

İlk aşamada Endülüs kıraat ekolünün önemli rolü vardır. Bu noktada özellikle hicrî dört ve beşinci asırda yaşayan kıraat ulemâsının gayretleri önemlidir. Endülüs kıraat ekolünün iki önemli ismi Dâni (öl. 444/1053) ve Şâtıbî’nin (öl. 590/1194) yedi kıraati ihtiva eden çalışmaları ses getirmiş bu usulün öncelikle Endülüs’te sistemleşmesi sonrasında ise tüm İslâm dünyasında benimsenip yaygınlaşmasında kayda değer katkıları olmuştur. Bu sayede İbnü’l-Cezerî’ye kadar kıraat tedrisinde “yedi kıraat” yegâne bir program olarak uygulanmıştır.

İkinci aşama ise son dönem kıraat ilmi halkasına ilave olan tahrîrât’ın^[1] öncü ismi, banisi İbnü’l-Cezerî’nin (öl. 833/1429) yedi kıraat imamına aynı nitelikte gördüğü üç imamı da ilave etmek suretiyle onlu (aşere) sistemi tespit edip yedili sistemin yerini almasıdır. Kıraat tedrisatında yedili sistemin İbnü’l-Cezerî’ye kadar taşındığını ifade etsek de kıraat telifatı için aynı şeyleri söylememiz mümkün gözükmemektedir. Zira kıraat ulemâsı, İbn Mücâhid’in yedili tasnifinden neşet eden yanlış kanaatleri ortadan kaldırma adına mezkûr yedi kıraate bazı kıraat tercihlerinin ilave edilmesini savunarak daha çok ihtiyarı içeren eserler kaleme almışlardır.

Bu çalışmada mevzubahis kıraat safahatının önemli kırılmalardan birini teşkil eden ziyade çalışmalar meselesine bir eser özelinde kıraat alanında bir isim vesilesiyle bakılacaktır. İbnü’l-Kâsîh’in *Mustalahu’l-İşârât* adlı eserini incelemeye geçmeden önce, kıraat ilminde yetkin ulemânın aktardığı bilgilerden faydalanarak, bu alandaki ziyade çalışmaların arkasındaki düşünciyi sorgulamak için temel bilgiler vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1. Kıraat İlminde Ziyade Çalışmalar

Kıraat ilminde ziyade çalışmalara geçmezden evvel, İbn Mücâhid öncesi sürece bir göz atıp ardından “yedi ihtiyârı”nın keyfiyetini ve ontolojik olarak ziyade çalışmaların varoluş serüvenini mercek altına almak faydalı olacaktır.

İbnü’l-Cezerî’nin *Müncidu’l-mukriîn* adlı eserinde söz konusu süreci Ebü’l-Fazl er-Râzî’den nakille şu şekilde resmettiğini görmekteyiz:

“..Söz konusu yedi imamın kabul edilmesi, onların dışındakilerin icmâ ile reddedildiklerini ve bunların dışında tutuldukları anlamına gelmez. Şöyle ki belli bir dönemde kıraatlerin ihtiyarı noktasında ne sadece belli sayıda kişi biliniyor ne de muayyen şahıslar muteber addediliyordu. İlgili beş şehirde beş kıraat imamı ortaya çıkana kadar durum bu minval üzere devam etti ve kıraat alimleri -bir kısmı tabiînden olsa da- tabiîn neslinin halefleri oldular. Onlar kıraatleri derlediler, meşhur nakiller arasından o okuyuşları ihtiyar ettiler; bunu yaparken de her bir şehrin imam addettiği kişilerin ihtiyarının dışında kalan hiçbir kimseyi şâz olarak niteleme yoluna gitmediler. Elbette her bir şehrin dindarlığı, bilgisi ve ihtiyarı bakımından beğenisini kazanmış kişiler, sair şehirlerin halklarının beğenisini kazanmışlardı. Öyle ki bu beş ihtiyardan hiçbirinin kendi döneminde reddedildiği bilinmemektedir.

[1] Tahrîrâtla alakalı bk. Recep Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü’l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, *Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu* (2018), 665-690; Recep Koyuncu *Kıraat İlminde Tahrîrât Mustafa el-İzmîrî ve ‘Umdetü’l-İrfân Adlı Eseri* (İstanbul: Hikmetevi, 2021), 34-43.

Zira söz konusu beş şehir, şehirlerin önde gelenleri ve bu şehirlerin alimleri de diğer ilim ehlinin önderiydiler. Yedi kıraat içinden beş kıraatin kabulü işte ilk bu şekilde gerçekleşti.”^[2]

İbn Mücâhid, eserinde Hicaz, Irak ve Şam halkının benimsediği kıraatleri ele alarak, bu bölgelerdeki ittifak ve ihtilaf noktalarını açıklayacağını belirtmiştir. Ardından, söz konusu bölgelerde halkın tercih ettiği kıraatlerin nesilden nesile aktarıldığını, tâbiîn döneminden itibaren her bölgede ilgili rivayeti temsil eden bir imamın öne çıktığını ve bu imamların kıraatlerinin hem halk hem de ilim ehli tarafından benimsendiğini ifade etmiştir.^[3]

Diğer yandan İbn Mücâhid’in ihtiyarındaki keyfiyete ilişkin şunları ifade etmek gerekir: İbn Mücâhid’in, yedi kıraat imamı arasında Hamza b. Zeyyât ile Ali b. Hamza el-Kisâî’ye de yer vermesi, bu iki ismin Kur’an ilmi konusundaki birikimleri, takvaları ve rivayetlerinin güvenilir oluşuyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca bu iki imamın kıraatlerinin o dönemde yaygın şekilde tilavet edilmesi de onları beş kıraat imamına eklemesinde etkili olmuş ve böylece yedi kıraat anlayışını oluşturmuştur.

Burada dikkatimizi çeken husus, ziyâde çalışmalarda en sık karşılaşılan isim Ya’kûb el-Hadramî’nin İbn Mücâhid’in ihtiyârı sürecinde de gündeme gelmesidir. Bu bağlamda İbnü’l-Cezerî, kitabı telif sürecinde Ali b. Hamza Kisâî ile Ya’kûb b. İshâk arasında tercihte yaşadığı tereddüt sebebiyle İbn Mücâhid’in bir müddet beklediğini ve neticede senedinin âlî olması sebebiyle Kisâî’nin Ya’kûb’a tercih edilmesinin daha uygun olduğu kararına vardığını nakleder.^[4]

Bir taraftan kıraat ilminin sistematikleşmesi diğer deyişle tedvin sürecine dair İbnü’l-Cezerî’nin söylediklerine kulak verelim:

“Üçüncü yüzyıla gelindiğinde, ilmi alanda zapt iyiden iyiye azalmıştı. Kuralı delme işi yaygınlaştı ve neredeyse hak ile batıl birbirine karışır hale geldi. Bu sırada imamlardan etkin ve yetkin bir zümre ellerinden geldiğince çalışıp çabaladılar nihâyetinde söz konusu müktesebatı zabtu rabt altına almak suretiyle hak olanı ortaya koydular. Kıraatleri toplayıp vecih ve rivâyetleri de nispet ettiler; tercih ettikleri usûl ile kıraatlerden sahih ile sakîm’in meşhûr ile şâz’ın arasını ayırmak suretiyle belli kural ve esaslara bağladılar.”^[5]

Bu hususta ilk adımı atan, meşhur kıraatleri bir kitapta derleyip toplayan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’dır (öl. 224/838). Onun bu eseri yedi imamın yanında yaklaşık yirmi beş kıraati ihtiva eder. Sonrasında Ahmed b. Cübeyr el-Kûfî el-Antakî (öl. 258/871) her beldeden (Mushaflarla uyumlu) toplamda beş kıraati tek bir kitapta toplamıştır. İbnü’l-Cezerî, Ebû Hâtim es-Sicistânî (öl. 255/869) ve Muhammed b. Ebî Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) gibi İbn Mücâhid öncesi dönemde kıraat alanında eser vermiş âlimlere atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda kimi âlimlerin yedi kıraat imamından bazılarını tercih etmemesi, kimilerinin ise yedi sayısının ötesinde çok sayıda okuyucuya yer vermesi karşısında, bu iki yaklaşımın aynı mahiyette değerlendirilemeyeceğini özellikle vurgulaması dikkat çekicidir.^[6]

İbnü’l-Cezerî’yi *Neşr* adlı eserini yazmaya sevk eden başlıca etkenlerden birinin ziyade çalışmaların fikriyatı ve varlık sebebi olduğunu özellikle zikretmek gerekir. Nitekim İbnü’l-Cezerî, kıraat sistematığının önemli sacayaklarından birini teşkil eden rivâyet ve tariklerin, yalnızca *et-Teysîr* ve *eş-Şâtibiyye*’de yer alan yedi kıraat ve on dört rivâyetten ibaret sayılması; buna bağlı olarak bunların dışında kalanların da makbul addedilmemesi ve neticede kıraatlerin zemini açısından

[2] İbnü’l-Cezerî, *Müncidu’l-Mukriîn ve Mürşidu’t-Tâlibîn* (Mekke, 1419.), 220.

[3] Ebû Bekr İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb’a fi’l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dârü’l-Mearif, 1980), 87.

[4] İbnü’l-Cezerî, *Müncidu’l-mukriîn*, 221.

[5] Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kirâati’l-‘aşr*, thk. Eymen Ruşdi Suveyd (Beyrut: Dârü’l-Gavsânî, 2019), 1/116.

[6] İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/186-187.

alan daralmasına eleştirel bakmaktadır. Bu noktada İbnü'l-Cezerî'nin muhalled eseri *Neşr*'in telif gerekçesi ve kiraat ilmindeki kıymeti bağlamında serdettiği şu sözler önemlidir:

“Bütün bu kiraatleri kaynak olabilecek sağlam ve güvenilir bir kitapta topladım... Bu kitabımız kiraat vecihlerinin tahrîri hususunda değerli bir kitaptır. *Teysîr* ve *Şatıbiyye*'deki kiraat vecihleri bu eserin sadece bir bölümüdür. Zira söz konusu iki eserde yedi kiraatten on dört tarik yer almaktadır. Bizim kitabımızda ise görüldüğü üzere seksen tarik vardır. Bunun dışında bu kitapta sayılamayacak nice faydalı malumat vardır. Bu kitap, öncesinde zikredilmemiş içerisinde birçok faydalı bilgileri bir araya getirdiğim alanında tek kitaptır. O, gerçekten “aşrın neşri” on kiraatin yeniden ayağa kaldırılışına vesile olan kitaptır. Bu ilmin (kiraat) yok olduğunu, silinip gittiğini iddia edene (kiraat ilmi) Neşr ile hayat bulur, canlanır! diye cevap verilir.”^[7]

Kırâat ilminde ziyade çalışmalar “yedi harf yedi kiraat ayniliğine” dair vehmi^[8] ortadan kaldırma adına olumlu bir rol üstlenirken diğer yandan beraberinde birtakım olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. Zira kiraat meselesinin yedi kurraya hasredilmesi bazı kimselerin “Kur’ân yedi harf üzerine indirilmiştir.”^[9] hadisinde geçen şeyin söz konusu yedi kiraat olduğu gibi bir yanlış algıya kapılmasına yol açmış, bu yanlış algıyı giderme adına daha fazla kiraat, rivâyet ve tariki içeren eserlerin kaleme alınması yoluna gidilmiş;^[10] bunun gibi rivâyet ve tarik derleme meselesinin abartılması da zamanla kiraat konusunda farklı uygulamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır.^[11]

Netice olarak; İbn Mücâhid'in yedi ihtiyarı neticesinde zuhur eden yanlış algı sebebiyle kiraat ulemâsı mevzu bahis yanlış telakkiyi izale etme çabası içine girmişlerdir. Bu noktada ulemânın tercihi, meşhur ihtiyarların sayısını yedili sisteme nakis olarak beşe indirmek yerine; yedi ihtiyara birkaç daha ilave etmek suretiyle sayıyı yedinin üzerine ziyade etme yolunu tercih etmişlerdir. Bu sayede hem yedi harfin yedi ihtiyar gibi algılanmasını engelleme hem de yedi ihtiyarın dışındakilerin gayri makbul addedilmesini önlemeyi amaçlamışlardır. Hülâsa sekiz ve daha çok sayıda ihtiyarı içeren ziyade niteliğindeki eser ve sistemler bu düşünceye bağlı olarak neşet etmiştir.^[12]

Kıraat âlimleri, İbn Mücâhid'in yedili sisteminden neşet eden yanlış kanaatleri ve hatalı anlayışları bertaraf etmek için bu yedi kiraate bazı kiraat tercihlerinin ilave edilmesinden hareketle daha çok ihtiyarı içeren eserler kaleme almışlardır. Söz konusu hatalı algıyı ortadan kaldırmak için İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-seb'a*'da yer verdiği yedi kiraat tercihinin Ya'kûb'u da eklemek suretiyle sekizli sistemi oluşturan müellifler olmuştur. Bu bağlamda karşımıza çıkan ilk isim İbn Galbûn'dur (öl. 399/1009). Sonrasında on, on bir, on iki ve muhtelif sayılarda ziyade çalışmalar telif edilmiştir. Mevzubahis ziyade türü teliflerden bazıları şunlardır: İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî (öl. 381/992) *el-Gâye fi'l-kırâati'l-aşr*, İbn Galbûn (öl. 399/1009) *et-Tezkira fi'l-kırâati's-semân*, Ebü'l-Hasan Ali b. Ca'fer es-Saîdî (öl. 410/1020) *Tebsiratü'l-beyân fi'l-kırâati's-semân*, Ehvâzî el-Mukrî (öl. 446/1055) *el-Vecîz fi şerhi'l-kırâati's-semâniye*, Ebû Ma'sher et-Taberî (öl. 478/1086)

[7] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/241-242.

[8] “Yedi harf yedi kiraattir.” düşüncesinin hatalı olduğuna dair Mekkî b. Ebî Tâlib'in sözleri kayda değerdir: “Her kim Nâfi', Âsım ve Ebû Amr gibi söz konusu yedi kurradan her birinin kiraatinin, Hz. Peygamber'in beyan ettiği yedi harften biri olduğunu iddia ederse bilsin ki büyük bir yanılğı içindedir.” Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, Ebû Muhammed b. Hammuş, *el-İbâne 'an meâni'l-kırâât*, thk. Abdulfettah İsmail Çelebi, (Mısır: Daru Nehda, ts.) 38.

[9] İlgili rivâyetler için bk. Buhârî, *Fezâilu'l-Kur'ân* 5; Müslim, *Salatü'l-Müsafirîn* 274.

[10] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/207. Konuyla alakalı farklı görüşler için bk. Şuayip Karataş, “Ulûmü'l-Kur'ân Kaynaklarında Yedi Harf Meselesinin Ele Alınışı: Klasik-Modern Karşılaştırması”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2022), 261-296.

[11] Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kiraat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 86-87.

[12] Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kiraat İlmi*, 78.

et-Telhîs fi'l-kıraâtî's-semân,^[13] Sıbtu'l-Hayyât (öl. 541/1146) *el-Mübhic fi'l-kıraâtî's-semân*, Ebû Ali Hasen b. İbrahim el-Bağdâdî (öl. 438/1047) *er-Ravza fi'l-kıraâtî ihdâ aşer*, Ebû Abdullah el-Hadramî el-Yemenî (öl. 560/1165) *el-Mufid fi'l-kıraâtî's-semân*, İbnü'l-Cündî (öl. 769/1368) *el-Bustân fi'l-kıraâtî's-selâse 'aşer*, Ebü'l-Fazl Ca'fer el-Huzâî (öl. 408/1018) *el-Müntehâ fi'l-kıraâtî'l-hamse 'aşer*.^[14] Diğer yandan kıraatlere ziyade niteliğindeki çalışmalara Hücet türü eserlerden İbn Ebû Meryem'in (öl. 565/1170) *el-Mûdah* adlı eserini de zikredebiliriz.^[15]

Çalışmada söz konusu ziyade çalışmalardan biri olan İbnü'l-Kâsîh'in *Mustalahu'l-işârât* adlı eseri tahlil edilecektir. Bu bağlamda öncelikle eserin muhtevası ve metodu ele alınacak ardından eseri diğerlerinden ayıran özellikler üzerinde durulacak son tahlilde *Mustalahu'l-işârât*'ın kıraat ilmindeki yeri tespit edilecektir.

2. İbnü'l-Kâsîh ve Mustalahu'l-işârât Adlı Eseri

2.1. İbnü'l-Kâsîh ve İlmî Kişiliği

Tam ismi Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed İbnü'l-Kâsîh Ebü'l-Bekâ el-Uzrî'dir. Künyesi "Ebü'l-Bekâ" olmasına rağmen İbnü'l-Kâsîh olarak şöhret kazanmıştır. Doğduğu yere nispetle "el-Bağdâdî", bağlı olduğu mezhebe nispetle de "eş-Şâfi'î" şeklinde kaynaklarda yer almıştır.^[16] Kendisinden 32 yıl sonra vefat eden İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1424) *Gâyetü'n-Nihâye* adlı eserinde, onun tam ismini şöyle vermektedir: Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Kâsîh el-Uzrî el-Mısrî eş-Şâfi'î.^[17]

Müellifin İbnü'l-Kâsîh olarak adlandırılmasının nedenine gelince; kaynak eserlerde tafsîlâtı bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sadece onun İbnü'l-Kâsîh olarak bilindiği ve bu şekilde şöhret kazandığı bilgisi aktarılmaktadır. Sehâvî ve Zirikli (الشَّهَائِرُ بَابُ الْقَاصِحِ),^[18] Ömer Rıza Kehhâle (الشَّهَائِرُ بَابُ الْقَاصِحِ)^[19] şeklinde naklederken, diğer tabakat eserlerinde sadece (القَاصِحُ ابنُ) olarak zikredilmektedir.

İbnü'l-Kâsîh ilimlerin teşekkül ettiği, önemli isimlerin öne çıktığı ve önemli eserlerin telif edildiği bir dönem olan hicrî sekizinci asırda yaşamıştır. Sair ulemâda olduğu gibi İbnü'l-Kâsîh da ilim rihlelerine çıkmış; bu bağlamda Bağdat'tan Kahire'ye gelmek suretiyle çağdaş alimlerden istifade etmiştir. Kabiliyetli olan İbnü'l-Kâsîh bir süre sonra başta kıraat olmak üzere Hadis, Fıkıh, Nahiv gibi birçok sahada ilim sahibi olmuştur. Kıraat ilmini Kahire'deki öne çıkan isimlerden tahsil etmiştir. Bu doğrultuda on kıraati, Ebubekir b. Cundî ve İsmail el-Kufî'den; on dört kıraati ise Ebu Bekir el-Filfilî'den okumuş ve "mukrî" vasfını elde etmiştir.^[20]

İbnü'l-Kâsîh'in hocalarından bazıları şunlardır: Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Abbas el-Makdisî (öl. 728/1327), İsmail b. Yusuf b. Muhammed el-Mecdû'l-Kuftî (öl. 764/1362), Ebu Bekir Seyfuddîn b. Aydoğdî b. Cündî (öl. 769/1368).

[13] Ziyâde çalışmaların bir kısmında söz konusu çalışmaların muhtasar oluşuna atıfla "el-vecîz", "telhis" ve "tezkiye" gibi kısa ve öz anlatımı çağrıştıran adlandırmaların yapıldığı dikkat çeker.

[14] Diğer eserler için bk. Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 80-82; Muhammed Ahmed Müflih Kudah - Ahmed Halid Şükri, *Mukaddimât fi 'İlmi'l-Kıraât* (Amman: Daru Ammar, 2001), 172-176.

[15] Kastallânî Şihabuddîn, *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât*, (by, ts), 86-88. *el-Mûdah fi vücûhi'l-kıraât ve 'ilelihâ* adlı eserde İbn Ebû Meryem yedi kıraate ilave olarak Ya'kûb'un kıraatini de ilave etmiştir. Dolayısıyla eserde kıraatlerin hüccetinde yedi kıraat yerine sekiz kıraat esas alınmıştır. Bunun sebebini müellif, Ya'kûb'un kıraatinin yaygın oluşu, tercihinin ve dirâyetinin de güzelliği şeklinde zikretmiştir. İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah fi vücûhi'l-kıraât ve ileliha*, 103.

[16] Ebü'l-Bekâ Nüreddin Ali b. Osman b. Muhammed el-Uzri el-Bağdâdî İbnü'l-Kâsîh, *Mustalâhü'l-işârât fi'l-kıraâtî'z-zevâidi'l-mervîyye anî's-sikât*, thk. Atıyye b. Muhammed el-Vehbî (Amman: Daru'l-Fikr, 2006), 13.

[17] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâtî'l-kurra*, 1/492.

[18] Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'ül-Lâmî' li ehli'l-Karnî't-tâsi'* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992), 5/5; Hayreddin zirikli, *el-A'lam: kâmu'su terâcîmi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l-Arabî'l-mübta'ribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: by, 1969), 5/127.

[19] Kehhâle Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin* (Beyrut: Dârü lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1957), 4/148.

[20] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât* 14-15.

İbnü'l-Kâsîh'ın talebelerinden bazıları şunlardır: Burhânuddîn İbrahim b. Sadaka el-Makdisî (öl. 852/1448), Muhammed b. Ali b. Muhammed ez-Zerâtî (öl. 825/1421), Rıdvan b. Muhammed Ebu'n-Naîm es-Sahrâvî (öl. 852/1448).

İbnü'l-Kâsîh'ın ekseriyeti kıraate dair eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Emâli'l-merziyye fî şerhi'l-kasideti'l-aleviyye*,^[21] *Sirâcü'l-kârii'l-mübtedî ve tizkâri'l-mukrii'l-müntehî*,^[22] *Tuhfetu'l-enâm fî vakfi 'ale'l-hemzi li hamza ve hişâm*,^[23] *Telhîsul-fevâid ve takrîbu'l-mütebâid fî şerhi akileti etrâbi'l-kasâid*,^[24] *Kurratü'l-'ayn fî'l-fethi ve'l-imâle ve beyne'l-lafzeyn*, *Nüzhetu'l-müşteğîlîn fî ah-kâmi'n-nûni's-sâkineti ve't-tenvîn*,^[25] *Risâle fî hattî'l-Mushaf*, *Ziyâdetü't-tetimme fî kıraati's-selâseti'l-eimme ve Mustalahu'l-îşârât fî'l-kırâati'z-zevâidi'l-merviyye 'ani's-sikât*. Bunların dışında bazı eserleri vardır: *Tuhfetü't-tullâb fî'l-ameli bi rubi'l-usturlâb*,^[26] *Dürratü'l-efkâr fîma'rifeti evkâti'l-leyli ve'n-nehâr*,^[27] *el-menhelü'l-azbü'l-müseyyeb fî şerhi'l-ameli bi rubi'l-müceyyeb*,^[28] *Hidâyetü'l-mübtedî fî ma'rifeti'l-evkâf*.^[29]

2.2. Mustalahu'l-İşârât Adlı Eserin Tahlili

2.2.1. Eserin İsmi ve Yazılış Gerekçesi

Eserin konusuna geçmeden önce eserin ismine bakmakta yarar vardır. Eser isminin uzun olması ve bu anlamda isimde geçen üç kilit ifade dikkatimizi çekmektedir: “Mustalah”, “zevâid”, “süttetü'z-zâide” veya “es-sikât”.

Eser isminde “mustalah” ifadesinin yer alması muhtemelen İbnü'l-Kâsîh'ın kendine özgü kullandığı birtakım terimlerden dolayıdır. Eserine “Zevâid” veya “es-sittetü'z-zâide” isimlerinin verilmesi, kıraat-i seb'a içinde yer almayan (zâid olan) ve sonrasında dahil edilen üçü sahih, üçü şâz olmak üzere altı kıraat imamına yer vermesindendir. Bunlar; Ebû Ca'fer, Ya'kûb el-Hadramî, Halef b. Hişâm, İbn Muhaysın, Hasan-ı Basrî ve A'meş'tir. Diğer yandan “sikât” ifadesiyle müellifin isnada önem verdiğini söylemek mümkündür; bu durumu eserde yer alan altı kıraat imamının kıraatlerinin muttasıl bir şekilde Hz. Peygamber'e dayandığını senetlerle göstermesine bağlanabilir.

İbnü'l-Kâsîh'ın Şâtıbiyye şerhi olan *Sirâcü'l-kârii'l-mübtedî* adlı eserinde *Mustalahu'l-îşârât* a şu sözleriyle atıfta bulunmaktadır: “Pek çok eser mütalaa ettikten sonra ben muhtasar olarak hoş bir eser telif ettim. Hz. Peygamber'den rivâyetle gelen kıraatlere uygun olan altı kıraati bir araya getirmek suretiyle bu eserde zikrettim. Bunlar; Ebû Ca'fer, İbn Muhaysın, Hasan-ı Basrî, Ya'kûb el-Hadramî, A'meş ve Halef kıraatleridir.”^[30]

Mustalahu'l-îşârât adlı eserin kaleme alınma sebebi; kıraat ilmiyle meşgul olanların kolay bir şekilde bu ilmin ana kaynaklarına ve temel meselelerine ulaşabilmelerine olanak sağlamaktır. Özellikle de söz konusu altı kıraat imamının kaynak olarak kullandıkları eserlerden İbn Sivâr'ın

[21] Müellifin yedi kıraate dair usûl ve fersî kıraat farklılıklarını Şâtıbî'nin *Hırzû'l-Emânî* adlı eserine uygun olarak kaleme aldığı eserdir.

[22] Şâtıbiyye şerhi olan eser, Mısır kurrasından Neşr'in de muhakkiki olan Muhammed Dabba' tarafından tek cilt halinde neşredilmiştir.

[23] Bu çalışmada kıraat imamlarından Hamza ile İbn Âmir'in ravisi Hişâm'ın hemze üzerine vakf meselesi ele alınmıştır.

[24] Şâtıbî'nin Mushaf imlâsı ile alakalı nazmettiği *Akiletü etrâbi'l-kasâid* adlı manzumesi üzerine yapılan bir şerh çalışmasıdır.

[25] Sakin nûn ve tenvin ile alakalı hükümleri içeren önemli bir risâledir. İbnü'l-Kâsîh konuyla alakalı Kur'ân'dan seksen tane örnek getirmek suretiyle meseleyi izah etmiştir.

[26] Astronomi ölçümlerinde Güneş, Ay, gezegen ve yıldızların konumunu belirlemek için kullanılan “usturlap” ölçüm aleti üzerinde çalışma yaparak telif edilen bir eserdir.

[27] Güneş ve Ay'ın hareketlerini düzenli olarak gözlemlemek suretiyle oluşturulan takvime ilişkin yapılan bir çalışmadır.

[28] Müellif, astronomi ile ilgili genel malumatı yetmiş bölümden oluşan bu eserde toplamıştır.

[29] Mehmet Ali Sarı, “İbnü'l-Kâsîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/102-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

[30] İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârii'l-mübtedî ve tezkârü'l-mukrii'l-müntehî* (Kahire: by., 1374/1954), 13-14.

el-Müstenîr, el-Kalânîsî'nin *İrşâdü'l-mübtedî* ve ve Sıbtü'l-Hayyât'ın *el-Mübhic* gibi eserlerin geniş ve kapsamlı olması, buna bağlı olarak da kıraat ilminin konularını elde etme hususunda zorluğun olması, İbnü'l-Kâsîh'ı bu eserlerin ihtisarını yapmak suretiyle *Mustalahu'l-işârât* adlı söz konusu eseri yazmaya sevk etmiştir. Bu hususu teyiden İbnü'l-Kâsîh şunları dile getirmiştir: “Ben bu kitapların bazı bölümlerini okurken zamanımı çok alıyordu. Bu ilme gönül veren talebeler de bu kitaplara ulaşma hususunda can atıyorlardı ancak imkân bulamıyorlardı. Ben de Allah'tan bu hususta hayırlı bir kapı açması için niyazda bulunarak bu işe koyuldum. Böylece yedi kıraat'ın dışında kalan meşhur kıraat imamların kıraat ilmine dair müktesebatını kolay mütalaa edilsin diye özet halinde bu eserde derledim.”^[31]

2.2.2. Eserde Kullanılan Kaynaklar ve Metot

İbnü'l-Kâsîh'ın *Mustalahu'l-işârât* adlı eserinde başlıca; Ebü'l-Hasan Tâhir b. Abdülmün'im İbn Galbûn (öl. 399/1008) *et-Tezkira fi'l-kıraati's-semân*, Ebû Ali Hasan b. Ali b. İbrahim b. Yezdâd el-Ehvâzî (öl. 446/1055) *el-Müfredât*, Ebû Tâhir Ahmed b. Ali b. Ubeydullah b. Ömer İbn Sivâr (öl. 496/1102) *el-Müstenîr fi'l-kıraati'l-aşr*, Ebü'l-İz Muhammed b. Hüseyin b. Büandar el-Kalânîsî (öl. 521/1127) *İrşâdü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî fi'l-kıraati'l-aşr*, Sıbtü'l-Hayyât (öl. 541/1146). *el-Mübhic fi'l-kıraati'l-ihdâ aşer* ve Ebu Muhammed Abdülmecîd b. Şedâd et-Temîmî'nin *el-Müfredât* adlı kıraat kaynaklarından istifade etmiştir.

İbnü'l-Kâsîh mezkûr altı eseri ana kaynak olarak kullanmış ve oradan elde ettiği malumatı ekseriyetle manen ve dirâyeten nakletmiştir. Bu eserlerin yanı sıra az da olsa Ehvâzî'nin *el-İkna' fi'l-kıraati's-şâzze* ile yedi kıraate dair *el-Vecîz* adlı iki eserinden de yararlanmışır.^[32] Yine mevzu bahis eserlerin hangi kıraat imamından iktibasta bulunduğunu ayrıca zikretmiştir. İbnü'l-Kâsîh eserin giriş bölümünde “Ebû Ca'fer kıraati *İrşâd*, *Müstenîr* ve *Müfredât*; İbn Muhaysîn kıraati *Mübhic* ve *Müfredât*; Hasan-ı Basrî kıraati *Müfredât'a*; Ya'kûb el-Hadramî kıraati *İrşâd*, *Mübhic*, *Müstenîr*, *Müfredât* ve *Tezkira*'ya; A'meş kıraati *Mübhic'e* ve Halef b. Hişâm kıraati ise *İrşâd*, *Mübhic* ve *Müstenîr'e* dayanmaktadır.” diyerek kullandığı kaynaklara ilişkin teknik malumata yer vermiştir.^[33]

İbnü'l-Kâsîh *Mustalahu'l-işârât fi'l-kıraat* isimli eserinde kullanmış olduğu metoda gelince, kendisinin özgün bir üslup ve sistematığe sahip olduğu müşahede edilmektedir. Hatta İbnü'l-Kâsîh bu hususa bizzat işaret ederek kitabının farklı yerlerinde bu konuyu dile getirmektedir. Bunlardan birisi de kitabında zikri geçen kıraat imamları ve onlara referans yapabilme adına, kendi isimleri yerine ayrı birer terminoloji geliştirerek şu şekilde tanıtmaktadır:

“Medenî” dediğimde Ebû Ca'fer, “Mekkî” dediğimde İbn Muhaysîn kastederim. Eğer Ebû Ca'fer ve İbn Muhaysîn bir konuda ittifak ederse “Haramiyyân” derim. Eğer Hasan Basri ve Ya'kûb el-Hadramî bir meselede ittifak ederse “Basriyyân” derim. Eğer A'meş ve Halef b. Hişâm ittifak ederse “Kûfiyyân” derim. Eğer A'meş, Hasan Basri ve Ya'kûb el-Hadramî görüş birliğinde olurlarsa bunlara “İrakıyyûn” derim. Ancak bunlardan biri ihtilaf ederse o zaman “illâ fulânen” veya “gayru fulânin” derim. Kıraat imamlarının altısı da ittifak halinde olduklarında ise “bittifâk” derim.”^[34] “Şâyet el-Muttavvî veya eş-Şenebûzî'yi kıraat imamlarından herhangi birine isnat etmezsem bilinsin ki onlar A'meş'in râvileridir, eğer onun dışında sair kıraat imamlarından nakil yaparlarsa o zaman kıraat imamlarının isimlerini

[31] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 32.

[32] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 42-43.

[33] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 34.

[34] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 34.

zikrederim. Bunun yanında el-Velîd, Ebû Hâtîm veya Zeyd dersem, bu üç kişinin nakilleri *el-Müstenîr fi'l-kıraati'l-'aşr* adlı eserin dışında başka bir esere dayanmadığı anlamına gelir.”^[35]

“Şâyet Mutavviî veya Şenebûzî'yi kıraat imamlarından herhangi birine nispet etmezsem onlar A'meş'in ravileridir. Eğer onun dışında diğer kıraat imamlarından nakil yaparlarsa o zaman da kıraat imamlarının isimlerini zikrederim. Ayrıca “el-Velîd, Ebû Hâtîm veya Zeyd” dersem bu üç kişinin nakillerinin başkasına değil yalnızca *el-Müstenîr* adlı esere dayandığı biline.”^[36]

İbnü'l-Kâsîh'in üzerinde itina ile durduğu meselelerden biri de kaynak olarak kullandığı eserlerin arasında meydana gelen ziyade veya ihtilaf yerlerini okuyucuya tembih etmesidir. Böylesi bir ameliye bir yandan okuyan kişinin söz konusu farklılıkları görmesi diğer yandan yazarın ilmi şahsiyetini izhar etmesi açısından önem arz etmektedir. İbnü'l-Kâsîh bu konuyla alakalı şunları söylemektedir: “Şâyet kitaplar arasında bir fazlalık söz konusu olursa ben uyarıda bulunurum ve o fazlalığın nerede olduğunu gösteririm. Bu şekilde ilim talebesi de rahat bir şekilde kitaplar arasındaki hilafı (tahrîrât)^[37] ve neyin nereye dayandığını görmüş olur.”^[38]

İbnü'l-Kâsîh *Mustalahu'l-îşârât* adlı eserinin önemli bir özelliği, eserin gâyet açık, kolay ve muhtasar bir şekilde hazırlanmış olmasıdır. Özellikle isnatlar hakkında bilgi verilirken hiçbir şekilde biyografi kaynaklarına dayanılarak uzun uzadıya hayatlarından bahsedilmeden geçilmiştir. Aynı şekilde bu genel kaideler için de geçerlidir. Eserde yer alan kaidelerden idgâm, imale, ihtilas, revm, işmam gibi uygulamalarla ilgili olarak sadece kıraat imamlarının bu kurallarla ilgili görüşleri aktarılmıştır.^[39] Buradan hareketle *Mustalahu'l-îşârât* adlı eserin mübtediler için değil de kırat ilmine vakıf olanlar için daha uygun olduğunu anlamaktayız.

2.2.3. Eserin Konusu

Mustalahu'l-îşârât muhteva yönünden kıraat ilminin temel bilgi ve kaidelerini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Eser bir mukaddime ve beş bölümden meydana gelmektedir. Mukaddime bölümünde eserin yazılış gerekçesi ele alınmıştır. Birinci bölümde İslam'ın isnada verdiği değeri ve altı kıraat imamının senetleri zikredilmiştir. İkinci bölümde kıraat ilminin usul bölümünü oluşturan genel kaidelerden idgam-ı kebir, idgam-ı sagir, tenvin ve sakin nûn, med ve kasr, bir kelimedede iki hemzenin bulunması, iki kelimedede iki hemzenin bulunması, sekte, kelime sonlarında vakf konuları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde istiâze ve besmele ardından kıraat farklılıkları bağlamında Kur'ân-ı Kerim'in tamamının ele alındığı beşinci bölümde ise kırâat imamlarının okuyuş farklılıkları (ferşu'l-hurûf) ele alınmış son bölümde de tekbîr konusu işlenmiştir.

İbnü'l-Kâsîh *Mustalahu'l-îşârât fi'l-kırâat* adlı eserinde İbn Mücâhid'in belirlemiş olduğu yedili sistemin dışında kalan diğer bir ifadeyle ziyade olan altı kıraat imamını konu edinmiştir. Burada İbnü'l-Kâsîh altı kıraat imamının kıraat ilmine dair görüşlerini ve onların bu ilme sağlamış oldukları katkıları aktarmıştır. Ayrıca bu altı kıraat imamının Hz. Peygamber'e ulaşan sened zincirini ve onların referans aldıkları kaynakları mütalaa ettikten sonra bu eserlerin yazarlarıyla birlikte isimlerini de kitabında zikretmiştir.^[40] Böylece altı kıraat imamın dayandıkları eserler *Mustalahu'l-îşârât* adlı eserin ana kaynağı haline gelmiştir. Ebü'l-Hasan Tâhir b. Abdülmün'im İbn

[35] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-îşârât*, 76-77.

[36] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-îşârât*, 76-77.

[37] Tahrîrâtın mahiyet ve keyfiyetine dair bk. Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği”; Recep Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri* (İstanbul: Hikmetevi, 2021), 17-50.

[38] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-îşârât*, 34-35.

[39] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-îşârât*, 39-40.

[40] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-îşârât*, 32.

Galbûn'un (öl. 399/1008) *et-Tezkira fi'l-Kıraati's-Semân*'ı, Ebû Ali Hasan b. Ali b. İbrahim b. Yezdâd el-Ehvâzî'nin (öl. 446/1055) *el-Müfredât*'ı, Ebû Tâhir Ahmed b. Ali b. Ubeydullah b. Ömer İbn Sivâr'ın (öl. 496/1102) *el-Müstenîr fi'l-Kıraati'l-Aşr* adlı eseri, Ebû'l-İz Muhammed b. Hüseyin b. Bündar el-Kalânîsî'nin (öl. 521/1127) *İrşâdü'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi fi'l-Kıraati'l-Aşr* adlı eseri, Sıbtü'l-Hayyât'ın (öl. 541/1146) *el-Mübhic fi'l-kıraati'l-ihdâ aşer* adlı eseri ve Ebu Muhammed Abdülmecîd b. Şedâd et-Temîmî'nin *el-Müfredât*'ı söz konusu eserlerin önemlileridir. İbnü'l-Kâsîh bu eserleri ana kaynak olarak kullanmış ve oradan edindiği malumatı dolaylı şekilde nakletmiştir. Ayrıca bu eserlerin yanı sıra Ebû Ali el-Ehvâzî'nin *el-İkna' fi'l-kırâati's-şâzze* ile *el-Vecîz fi Şerhi kırâati's-semâniye* adlı iki eserinden de yararlanmıştır.^[41]

2.2.4. Eserin Kıraat İlmindeki Yeri

Mustalahu'l-işârât adlı eser kıraat ilmi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Eser, kendisine ait olan özel üslup ve metot sayesinde kıraat alanında temayüz eden eserlerden bir tanesidir. Eserde İbnü'l-Cezerî tarafından sistemleştirilen kıraat-i aşere'deki on kıraat imamından üç tanesinin ismi ve kıraate dair söylediklerinin yer alması, kitabın değer ve kıymetini daha da artırmaktadır.

Mustalahu'l-işârât adlı eseri önemli yapan bir diğer husus, sonraki kıraat âlimlerinin mevsukiyetine güvenmek suretiyle bu eseri kaynak olarak göstermeleridir. Eser farklı kıraat imamlarının okuyuşlarını barındırması sebebiyle sonrasında telif edilen kıraat ve tefsir eserlerine kaynaklık etmesi açısından da önemli bir kaynak olmuştur.^[42]

Eserin önemini artıran hususlardan biri içinde barındırdığı malumatın bir kısmı, günümüze kadar ulaşamamış eserlerden istifade edilerek kaleme alınmış olmasıdır. Bu bağlamda mefkud eserlerin kıraat ilmine dair ihtiva ettikleri kıymetli malumatın günümüze naklinde *Mustalahu'l-işârât*'ın önemli rolü olmuştur. Söz konusu eserler İbn Şeddâd et-Temîmî ile Ehvâzî'ye ait *el-Müfredât* adlı çalışma ile yine Ehvâzî'nin *el-İkna' fi'l-kırâati's-şâzze* adlı eserleridir.^[43]

2.2.5. Eserin Tahlili

Müellif eserini altı bölümde ele almıştır. Birinci kısımda eserin Mukaddimesi, ikinci bölümde senedlerin zikredilmesi "Bâbu zikri'l-esânîd", üçüncü bölümde usûle dair hususlar "Bâbu'l-usûl", dördüncü bölümde istiâze, besmele "Bâbu'l-istiâze ve'l-besmele", beşinci bölümde fersû'l-hurûf'a dair hususlar ve son bölümde "Bâbu zikri't-tekbîr" başlığıyla tekbir konusu ele alınmıştır. Burada makale sınırlarını aşmaması adına -kıraat ihtilaflarının ekseriyetini teşkil eden- eserin usûle dair konuları ele alışıncı inceleyeceğiz.

İbnü'l-Kâsîh'ın *Mustalahu'l-işârât* adlı eserinde kendine has bir üslupla konuları ele aldığını görmekteyiz. Söz konusu kıraat ihtilaflarını kıraat imamlarına nispet ederken isim kullanma yerine "Haramiyyân", "Basriyyân", "Kûfiyyân" ve "İrâkıyyûn" şeklinde kıraat imamının bağlı bulunduğu ekole nispeti tercih etmiştir.^[44]

İdgam-ı Kebîr Bahsi

Sözlükte "gizlemek, saklamak, bir şeyi bir şeye katmak gibi" anlamlara gelen idgam kelimesi, istilahta peş peşe gelen iki harften birinin diğerine katılması neticesinde şeddeli gibi tek tek

[41] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 42-43.

[42] Kaynak olarak kullanan isimlere örnek olarak İbnü'l-Cezerî, Süyûtî, Sirâcuddîn en-Neşşâr, Sefâkusî, Kastallânî gibi isimleri sayabiliriz.

[43] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 34.

[44] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 34.

harf olarak okumaya denir. İdgam-ı kebîr ve idgam-ı sağır diye ikiye ayrılır. Şâyet idgam edilen (müdgam) harf harekeli ise meydana gelen idgam, idgam-ı kebîr; harekesiz ise idgam-ı sağır olur. İdgam misleyn iki kelimedenden oluşuyor ise Hasan-ı Basrî ve A'meş'in Mutavvîî tarikiyle gelen nakilde birinciye ikinciye idgam ederek okumaktadır. Buna göre (اتَّعِدَانِي)^[45] âyetindeki ilk nûn harfi ikinci-sinde idgam edilmektedir. Mutavvîî idgam misleyn tek kelimedede meydana geldiğinde idgam-ı kebîr uygulamaktadır. (بَاغِيْنَا)^[47], (بَاغِيْنَا)^[46], (بَاغِيْنَا)^[48] âyetlerinde olduğu gibi. Örneklerde tek kelime olmasına rağmen birinci nûn harfi ikincisinde; birinci hâ harfi de ikincisinde idgam edilmiştir.^[49]

Mekkî/İbn Muhaysın Mübhc'e dayanarak idgam misleyndeki ilk harfin harekesi ötre olduğunda idgam-ı kebîr uygulamıştır. (فَمَنْ أَظْلَمُ مِنْ) ^[50] ve (يَشْفَعُ عِنْدَهُ) ^[51] âyetlerinde olduğu gibi. Ayrıca mütekaribeyn idgamında (بَوْرِكُمْ) ^[52] kelimesini Ebû Amr'ın (ق) harfini (ك) harfine katmak suretiyle idgamlı okuduğu gibi (خَلَقَكُمْ) ^[53] (رَزَقَكُمْ) ^[54] (يَخْلُقَكُمْ) ^[55] (يَرْزُقَكُمْ) ^[56] âyetlerini de idgamlı okumuştur.^[57]

İbnü'l-Kâsîh yine Mübhc'i referans göstererek İbn Muhaysın'ın şu durumlarda da idgam yaptığını aktarır; (ص) ve (ط) tek kelimedede peş peşe geldiklerinde ilk harfi ikinci harfte (فَمَنْ اضْطُرَّ) ^[58] (مَا اضْطُرَّ) ^[59] kelimelerinde olduğu gibi idgam eder.

Konuyla alakalı olarak Ya'kûb (وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ) ^[60] âyetini idgam ile okumaktadır.^[61] Velîd'in Ya'kûb'tan rivâyet ettiği üzere söz konusu (ب) harfi iki ayrı kelimedede yer aldıkları için idgam edilmektedir. Ya'kûb'un ravisi Ruveys rivâyetine göre (وَلَا تُكْذِّبُ بِآيَاتِ) ^[62] âyetinde ilgili harfler izhar edilirken (لَذَهَبَ) ^[63] (أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ) ^[67] ve (الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ) ^[66] (الْكِتَابَ بِالْحَقِّ) ^[64] (وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ) ^[65] âyetlerinde idgam edilir.

Velid ve Ruveys rivâyetinde Nahl sûresindeki (جَعَلَ لَكُمْ) kelimelerindeki ilk (ل) ikinci (ل) harfinde idgam edilir. Yine Ruveys rivâyetinde Nahl sûresinin dışındaki şu kelimelerde de idgam söz konusudur: (وَأَنْزَلَ لَكُمْ) ^[72] (وَأَنْزَلَ لَكُمْ) ^[71] (فَتَمَثَّلَ لَهَا) ^[69] (لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ) ^[68]

[45] el-Ahkâf, 46/17.

[46] el-Bakara, 2/139.

[47] Hûd, 11/37.

[48] et-Tevbe 9/35.

[49] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 93.

[50] el-En'âm 6/144.

[51] el-Bakara 2/255.

[52] el-Kehf 18/19.

[53] el-Bakara 2/21.

[54] el-Mâide 5/88.

[55] ez-Zümer 39/6.

[56] Yûnus 10/31.

[57] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 94.

[58] el-Bakara 2/173.

[59] el-En'âm 6/119.

[60] en-Nisâ 4/36.

[61] Şuayip Karataş, *İmam Ya'kûb Kırâatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademisi, 2021).

[62] el-En'âm 6/27.

[63] el-Bakara 2/20.

[64] el-Bakara 2/175.

[65] el-Bakara 2/176.

[66] el-Bakara 2/79.

[67] el-Müminûn 23/101.

[68] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 96.

[69] el-Kehf 18/27.

[70] Meryem 19/17.

[71] en-Neml 27/60.

[72] ez-Zümer 39/6.

Bu başlık altında en son İbnü'l-Kâsîh, idgamın mümteni olduğu dört yerden bahseder:^[73] Bunlar muhatap tâ'sı olan kelimeler (كُنْتُ تُرَابًا)^[74] (أَفَأَنْتَ تُكْرِمُ)^[75] tenvinli olan kelime (أَلَيْمٌ)^[76], teşdid (أَحَلَّ لَكُمْ)^[76] (أَحَلَّ لَكُمْ)^[76] ve meczum olma durumu (وَأَنْ يَكُ كَاذِبًا)^[78] örneğindeki gibi.

a) İdgam-ı Sağîr Bahsi

İdgam-ı sağîr meselesi dört alt başlıkta ele alınmıştır. Bunlar (ذ) ifadesindeki ذ harfinin idgamı, (قذ) ifadesindeki ذ harfinin idgamı, müennes tâsının idgamı^[79] ve (هـ) ve (يـ)'de yer alan ل harfinin idgamı şeklindedir.

(ذ) ifadesindeki ذ harfinin (ت ج د ز ص س) harflerine izhar ve idgamı konusunda kıraat imamları arasında ihtilaf vardır. Mekkî (İbn Muhaysin) mezkûr tüm harflere idgam ederken Hasan-ı Basrî ج harfî hariç diğerlerine idgam etmektedir: (إِذْ تَبَرَّأَ)^[80] (وَإِذْ زَيْنَ)^[81] (وَإِذْ صَرَفْنَا)^[82] (إِذْ دَخَلُوا)^[83] (لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ)^[84]

(قذ) ifadesindeki ذ harfinin idgamı ile ilgili olarak; Yakûb ve Medenî (Ebû Ca'fer) د harfini şu harflere (س ذ ض ظ ز ج ص ش) izhar ederek okur: (قَدْ سَمِعَ اللَّهُ)^[85] (وَلَقَدْ ذَرَأْنَا)^[86] (فَقَدْ ضَلَّ)^[87] (فَقَدْ ظَلَمَ)^[88] (إِذْ جِئْتَهُمْ)^[91] (قَدْ جَعَلَ اللَّهُ)^[90] (وَلَقَدْ زَيَّنَّا)^[89] âyetleri örnektir.^[92]

Müennes tâsının idgamına ilişkin kıraat imamları (س ث ص ز ظ ج) harflere idgam edilmesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Cafer ve Ya'kûb müenneslik tâ'sını mezkûr altı harfe izhar ederek okurlar: (كَانَتْ ظَالِمَةً)^[97] (خَبِثَ زِدْنَاهُمْ)^[96] (لَهْدَمْتُ صَوَامِعَ)^[95] (كَذَّبْتُ ثُمُودَ)^[94] (أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ)^[93] (وَجَبَّتْ جُنُوبَهَا)^[98] gibi. Ebû Hâtim müenneslik tâ'sını (ث ظ) harflerine, Ruveys (س ظ ج) harflerine Zeyd ise ظ harfine idgam ederek okur.^[99]

[73] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 98-99.

[74] en-Nebe 78/40.

[75] Yunus 10/99.

[76] el-Bakara 2/187.

[77] el-Kamer 54/48.

[78] Mümin 40/28.

[79] Müennes tâ'sının kendisinden sonra gelen hareketli harfteki idgamı üç şekilde meydana gelir: Birincisi idgamında ittifak edilenler (ت ط د) harfleri; ikincisi izharında ittifak edilenler on beş harf: (العفو غم حق كبر) ve üçüncüsü idgam ve izharında ihtilaf edilenler şu altı harften müteşekkildir: (س ر ث ظ ج ص). Ma'sarâvî, *Ahmed 'Isâ. el-Fütühât fi'l-kirââtî'l-aşr şerhan ve tevcihan* (Kahire: Daru'l-İmam Şatıbiyye, 2017), 1/263.

[80] el-Bakara 2/166.

[81] el-Enfâl 8/48.

[82] el-Ahkâf 46/29.

[83] el-Hicr 15/52.

[84] en-Nûr 24/12.

[85] el-Mücâdele 59/1.

[86] el-Arâf 7/179.

[87] el-Bakara 2/108.

[88] el-Bakara 2/231.

[89] el-Mülk 67/5.

[90] et-Talâk 65/3.

[91] Âli İmrân 3/152.

[92] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 100.

[93] el-Bakara 2/261.

[94] eş-Şuarâ 26/141.

[95] el-Hacc 22/40.

[96] el-İsrâ 17/97.

[97] el-Enbiyâ 21/11.

[98] el-Hacc 22/36.

[99] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 101.

(هَلْ) ve (بَلْ)'de yer alan ل harfinin idgamına ilişkin^[100] müellif öncelikle İbn Muhaysîn'in *Mübhic*'e atıfla (ت ث ن) harflerinde idgam ettiğini; Hasan-ı Basrî'nin ise sadece ت harfinde idgam ettiğini ifade eder. Ardından idgam edilen şu yedi harfe (ت ز س ض ط ظ ن) yer verir:^[101] (بَلْ تَأْتِيهِمْ)^[102] (بَلْ ضَلُّوا)^[103] (بَلْ طَبَعَ اللَّهُ)^[104] (بَلْ تَتَّبِعْ)^[105] (بَلْ سَوَّلَتْ)^[106] (بَلْ زَيْنَ)^[107] (بَلْ ظَنَنْتُمْ)^[108]

b) Med Bahsi

Sözlükte “çekmek, uzatmak, genişletmek, yükseltmek” gibi anlamlara gelen med, ıstılahta med harfleri diye bildiğimiz (و ي ا) harflerinden birisiyle sesi uzatmayı ifade eden bir kavramdır. Müellif söze, harfi med ve harfi linden sonra sebebi med hemzenin bitişik olarak gelmesi durumunda aslî med üzerine ziyade edilmesi hususunda ittifak olduğunu belirterek söze başlar. (وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ)^[109] (سُوءَ الْعَذَابِ)^[110] âyetlerinde olduğu üzere aslî med üzerine ilave yapılmak suretiyle okunur. (يَمَّا أَتَتْهُ)^[111] (قَالُوا أَمَّا)^[112] âyetlerinde olduğu gibi harfi med ve harfi linden sonra hemze ayrı olarak gelirse kıraat imamları aslî med üzerine ilave edilmesi hususunda ihtilaf etmişlerdir.^[113]

Haramiyyân (Ebû Ca'fer ile İbn Muhaysîn) ve Hasan-ı Basrî aslî med üzerine ziyade yapmaksızın kasr ile okumuşlar; Kûfiyyân (A'meş ve Halef) aslî med üzerine bir med ilave ederek okurlar. Müellif ehli tevessut için de *Mübhic* adlı eserden nakille kıraat imamlarından Ya'kûb'un Nâfi', Hişam, Hafs, Amr b. Sabbâh'ın rivâyetine dayanarak aslî med üzerine tevessut med ile okuduğunu nakletmiştir. Sonrasında müellif, sûre başlarında yer alan hecâ harfleriyle alakalı med konusuna yer vermiştir. Buna göre söz konusu harflerden telaffuzda üç harften müteşekkil olanların (لَامِ) (مِيمِ) (نُونِ) gibi *elif, yâ, vâv* harflerinden biriyle med edildiğini ifade eder. Bunlardan sonra idgam söz konusu olanın idgam olmayana göre ziyade med edilerek okunduğunu belirtir. Örnek olarak da (الْمَصْرَ) âyetinde lâm harfindeki meddin idgam/şedde dolayısıyla *mîm* ve *sâd* harfindeki medden daha ziyade olması gerektiğine işaret eder.^[114]

c) Tek Kelimede İki Hemze Bahsi

Bu başlık altında bir kelimede peş peşe gelen hemzelerin kıraat keyfiyeti ele alınmıştır. İki hemzeden maksat, birinci hemze istifham hemzesi olup harekesi sürekli fethadır; ikinci hemze ise istifham hemzesinden sonra gelen fiilin ilk harfi olan hemze olması sebebiyle harekesi değişikdir. Bu nedenle hareketin değişmesine bağlı olarak imamların uygulamaları da farklılık arz

[100] Söz konusu lâm harfinin idgam ediliş edilmemesi meselesi üç maddede ele alınmaktadır: 1. Lâam harfinin idgam edilmesinde ittifak edilenler; ر harfine idgam edilmesinde kıraat imamları ittifak etmiştir. 2. Lâam harfinin izharında ittifak edilenler; on bir harften oluşmaktadır: (3 اقم به عوج فيك). Lâam harfinin idgam ve izharı hususunda ihtilaf edilenler sekiz harften meydana gelir: (تقول سلمى ضاع طالبوكا نأيت ظلما ثم زابلوكا). Ma'sarâvî, *el-Fütühât fî'l-kırââtî'l-aşr şerhan ve tevcihan*, 1/269.

[101] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 102.

[102] el-Enbiyâ 21/40.

[103] el-Feth 48/12.

[104] er-Ra'd 13/33.

[105] Yusuf 12/18.

[106] el-Bakara 2/170.

[107] en-Nisâ 4/155.

[108] el-Ahkâf 46/28.

[109] el-Bakara 2/20.

[110] el-Bakara 2/49.

[111] el-Bakara 2/90.

[112] el-Bakara 2/14.

[113] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 105.

[114] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 106-107.

eder. İki hemze bir kelimedede bulunduklarında ittifak edilebilmesi hemzelerin harekesi (عَآذَرْتَهُمْ)^[115] (عَآذَرْتُمْ)^[116] (عَآذَرْتُمْ)^[117] örneklerinde olduğu gibi fetha olmalıdır. Yine bir kelimedede iki hemzenin bir arada olmasının yanında ihtilaf söz konusu olması için; birinci hemzenin harekesinin fetha, ikincisinin damme^[118] veya kesre olması gerekir (أَوْشَيْتُمْ) (أَوْشَيْتُمْ) gibi. Haramiyyân, Ruveys ve Zeyd bu âyetlerdeki (her üç durumda da) birinci hemzeyi tahkik ikincisini teshîl ile okurlar. Medeni ve Zeyd ise hemzelerin arasına med harfi elif (harfû'l-fâsıla) getirmek suretiyle ibdâl ile okurlar. Diğer imamlar her iki hemzeyi de tahkik ile okurlar.^[119]

d) İki Kelimedede İki Hemze Bahsi

Burada iki ayrı kelimedede yan yana gelen iki hemzenin kıraat keyfiyeti ele alınmıştır. Hemzelerden biri ilk kelimenin sonunda diğeri ise ikinci kelimenin başında yer almaktadır. Söz konusu hemzeler ittifak ve ihtilaf keyfiyetine bağlı olarak iki kısma ayrılır. İki hemzenin iki kelimedede bulunmak suretiyle ittifak halinde olmaları için üç şart gerekir. Birincisi, her iki hemzenin harekesi fetha olmalı (جَاءَ أَمْرًا)^[120] gibi; ikincisi iki hemzenin harekesi kesre olmalı (مِنَ النَّسَاءِ إِلَّا)^[121]; üçüncüsü ise iki hemzenin harekesi de damme olmalıdır (أُولَئِكَ أُولَئِكَ)^[122] gibi. Medenî, Ruveys ve Zeyd iki hemzenin fetha ve kesreli durumlarında ilk hemzeyi tahkik, ikinci hemzeyi teshîl ile okur. İki hemzenin dammeli olduğu durumda ise Haramiyyân, Ruveys ve Zeyd ilk hemzeyi tahkik, ikinci hemzeyi teshîl ile okur. Mekkî, iki hemzenin fethalı oldukları durumda ilk hemzeyi hazfe-der ikinci hemzeyi tahkik ile okur; iki hemzenin kesreli geldikleri durumda ise birinci hemzeyi teshîl ikincisini ise tahkik ile okur. Ruveys ve Zeyd hariç Irak kıraat imamları hemzenin her üç formunda da iki hemzeyi tahkik ile okurlar.^[123]

e) Hemzenin İbdâli

Bu bahiste sakın makablinin harekesi cinsinde bir med harfine çevirmek şeklinde tanımlanan ibdâle konu olan hemzeler ele alınmıştır. Söz konusu hemzelerin bir kısmı sâkin bir kısmı da harekelidir. Sözlerine hemzenin sakın veya harekeli gelebileceğini, sakın geldiğinde makablinin harekeli olması gerektiğini ve Medenî'nin (Ebû Ca'fer) isimlerde veya fiillerde sakın hemzeyi ibdâl ettiğini ifade ederek başlayan İbnü'l-Kâsîh'in hemzenin ibdâli meselesini sistematik bir şekilde aldığını görmekteyiz. Harekeli hemzelerin ibdâl keyfiyetini on maddede ele almıştır.

Birincisi, hemzenin harekesi fetha makablinin harekesi de fetha olması durumu (مُتَّكَ)^[124] gibi. Bu tür yerlerde Ebû Ca'fer hemzeyi hazfetmek suretiyle "mütteken" şeklinde okur. İkincisi, hemze fetha makablinin harekesi damme olursa (مُؤَلَّفَةً)^[125] (مُؤَلَّفَةً)^[126] gibi isimlerde; (يُؤَخَّرُ)^[127] (يُؤَخَّرُ)^[128] gibi fiillerde geldiğinde Ebû Ca'fer bu tür yerlerde hemzeyi vâv'a kalbederek okur.^[129] Üçüncüsü,

[115] el-Bakara 2/6.

[116] el-Bakara 2/140.

[117] Âl-i İmrân 3/81.

[118] İkincisinin damme olduğu yerler dört tanedir. Bunların üçünde (عَآذَرْتُمْ) (عَآذَرْتُمْ) ittifak; birinde (أَشْهَدُوا) ihtilaf vardır.

[119] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 108.

[120] Hûd 11/40.

[121] en-Nisâ 4/22.

[122] el-Ahkâf 46/32.

[123] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 109-110.

[124] Yûsuf 12/31.

[125] et-Tevbe 9/60.

[126] Âl-i İmrân 3/145.

[127] el-Münâfikûn 63/11.

[128] en-Nahl 16/61.

[129] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 111-112.

hemze fetha makabli meksûr olursa^[130] (فَتْنَيْنِ)^[131] (مَائَتَيْنِ)^[132] (بِالْخَاطِئَةِ)^[133] (نَاشِئَةً)^[134] gibi isimlerde; (كَبِيرَاتِهِمْ)^[135] (كَبِيرَاتِهِمْ)^[136] gibi fiillerde olursa Ebû Ca'fer buradaki hemzeleri meftûh yâ olarak okur.^[137]

Dördüncüsü, hemze fetha makabli sakın olur ve harfi med bulunursa (هَبْتًا مَرِيًّا)^[138] olduğu gibi Sülemî, Hanbelî ve Ehvâzî hemzeyi yâ'ya kalbederek okur. Beşincisi, hemze dammeli makabli meksûr olursa (وَالصَّابُونَ)^[139] (مُتَكُونَ)^[140] gibi yerlerde Ebû Ca'fer hemzeyi hazfetmek suretiyle “vessâbûn” şeklinde okur.^[141]

Altıncısı, hemze dammeli makabli meftûh olursa (وَلَا يَطُونُ)^[142] örneğinde olduğu gibi hemzeyi hazfederek sakın bir vâv'a ibdâl etmek suretiyle “yetavne” okur. Yedincisi, hemze fethalı makablindeki harf sahih sakın olursa (مِلْءُ الْأَرْضِ)^[143] gibi Ebû Ca'fer hemzenin harekesini makablindeki harfe nakletmek suretiyle okur.^[144]

Sekizincisi, hemze ile makablindeki harf meksûr olursa Ebû Ca'fer (الْمُسْتَهْزِئِينَ)^[145] (الْخَاطِئِينَ)^[146] böyle yerlerde hemzeyi hazfetmek suretiyle medli şekilde okur. Dokuzuncusu, hemze meksur makablinin harekesi meftûh olursa (وَلَيَتَطْمَعِينَ)^[147] (الْيَوْمَ يَتَسَّ)^[148] Ebû Ca'fer'in tariklerinden Hibetullah (öl. 350/961) bunları teshîl ederek okur. Onuncusu, hemze meksûr makabli de sakın olur ve harfi med olursa (اسْرَاءِيلَ)^[149] kelimesinde Ebû Ca'fer teshîl ile okur.^[150]

f) Feth-Beyne-İmâle

Lügatte “açmak, genişlik” gibi anlamlara gelen feth, öncesinde fetha bulunan elif harfini telaffuz ederken okuyucunun ağızını normal olarak açmasına denir. Lügatte “bir şeye yönelme, bir tarafa çekme, uzatma” gibi anlamlara gelen imâle ise istilahta fethayı kesraya, *elif* harfini de *yâ* harfine meylettirerek okumaya denir. İmâle-i suğrâ ve imâle-i mütevassıta da denilen beyne, fetha harekeyi, fetha ile kesra arasında (fethaya yakın şekilde) meylettirerek okumaya denir. Beyne'nin bir diğer adı da taklîl'dir.^[151]

Müellif, kıraat imamlarından imâle yapılan tüm kelimelerde Mekkî ve Basriyyân'ın feth yaptığını ifade ederek sözlerine başlamış ardından Ya'kûb'un (كَافِرِينَ)^[152] (كَافِرِينَ)^[153] kelimelerinde imâle yaptığını

[130] Müellif bu çeşidin yedisinin isim, beşinin ise fiil kalıbında geldiğini ifade eder.

[131] en-Nisâ 4/88.

[132] el-Enfâl 8/66.

[133] el-Hakka 69/9.

[134] el-Müzzemmil 73/6.

[135] en-Nisâ 4/72.

[136] en-Nahl 16/41.

[137] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 112.

[138] en-Nisâ 4/4.

[139] el-Mâide 5/69.

[140] Yâsîn 36/56.

[141] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 113.

[142] et-Tevbe 9/120.

[143] Âl-i İmrân 3/91.

[144] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 114.

[145] el-Hıcr 15/95.

[146] Yûsuf 12/29.

[147] Âl-i İmrân 3/126.

[148] el-Mâide 5/3.

[149] el-Bakara 2/40.

[150] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 115.

[151] İbrahim Muhammed Cermî, *Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Kalem, 2001), 75; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2018), 86; İbrahim Muhammed Cermî, *Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Kalem, 2001), 75; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrib Usulü* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021), 175, 190..

[152] el-İsrâ 17/72.

[153] en-Neml 27/43.

ifade etmiştir. Diğer yandan Hasan-ı Basrî'nin (رَبِّ رَانَ) [154] (صُنَّكَ) [155] kelimelerinde Ya'kûb'un ise (الْبَوَارِ) ve (الْفَهَارِ) kelimelerinde [156] imâle yaptığını ifade etmiştir. [157]

İbnü'l-Kâsîh, Ebû Ma'sher ve Ehvâzî'den nakille beyne beyne uygulamasının şu üç formda geldiğini ifade eder: Birincisi, lâmül-fiilde yer alan meksûr *râ*'dan önceki *elif*'te beyne yapılı (الْبَارِ) (الدَّارِ) gibi. İkincisi, ismi maksûr veya fiillerden zevâtül-yâ olanlarda beyne yapılı (الْهَدَى) [158] (الْعَمَى) [159] isim örneği (وَسَعَى) [160] (أَعْطَى) [161] fiil örneği. Üçüncüsü, sûre başlarında yer alan heca harflerinde beyne yapılı. Meryem sûresinin başında yer alan harflerden (كَهَيَّعَص) *hâ* ve *yâ* harfinde; Tâhâ sûresinde (طَ) *tâ* ve *hâ* harfinde, Yâsîn sûresinde (يَسَ) *yâ* harfinde beyne yapılı. Diğer yandan müellif, Kûfiyyân'ın (A'meş ve Halef) hecâ harflerinden *râ* harfi, [162] *yâ* harfi, *tâ* ve *hâ* harfinde imâle yaptığını zikreder. Aynı şekilde (الْهَدَى) (الْهَيْ) gibi aslı *yâ* olan *elif*lerde de imâle yaptıklarını dile getirir. [163]

İbnü'l-Kâsîh, Kûfiyyân'ın (A'meş ve Halef) imâle yaptığı kelimeler için şu örnekleri vermiştir: (الْقَصْوَى) [173] (الدُّنْيَا) [172] (النَّجْوَى) [171] (الْمُنْتَهَى) [170] (مَرْجِيَّةً) [169] (مَجْرِيَّةً) [168] (مَوْلِيكُمْ) [167] (مَوْلِيَهُمْ) [165] (أَوْفَى) [164] (أَذْنَى) [174] Ayrıca Halef'in (الرَّغْبَا) [174] ve benzeri kelimelerde de imâle yaptığını ifade etmiştir. [175]

Bu arada bu konuyu bir önceki konuya göre sistematik değil de daha dağınık ele alan müellif, A'meş için (وَأَحْيَا) [176] gibi "ihyâ" babından olan kelimelerde imâle yaptığını işaret emiş, keza aynü'l-fiilinde *elif* olan (ecvef) şu on kelimede imâle yaptığını aktarmıştır: (حَاقَ) (جَاءَ) (شَاءَ) (زَاغَ) (زَادَ) (حَافَ) (خَابَ) (طَابَ) (ضَاقَ) [177]

Son olarak müellif, müfred ve muzaf olsun isim ve fiillerden içinde *râ* harfi olan ve öncesinde *yâ*'dan münkalib *elif*bulunan (الْقُرَى) [178] (أُخْرَى) [179] (بُشْرِيكُمْ) [180] (ذِكْرِيَهُمْ) [181] (أَسَارَى) [182] gibi kelimelerde A'meş ve Halef'in imâle yaptıklarına yer verir. [183]

[154] el-Mutaffifîn 83/14.

[155] Tâhâ 20/124.

[156] İbrâhîm, 14/28, 48.

[157] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 118.

[158] el-Bakara 2/16.

[159] Fussilet 41/17.

[160] el-Bakara 2/114.

[161] Tâhâ 20/50.

[162] Bu sûreler, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhîm ve Hicr sûreleridir.

[163] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 119-120.

[164] el-Bakara 2/61.

[165] et-Tevbe 9/111.

[166] el-En'âm 6/62.

[167] Âl-i İmrân 3/150.

[168] Hûd 11/41.

[169] Yûsuf 12/88.

[170] en-Necm 53/42.

[171] Tâhâ 20/62.

[172] el-Bakara 2/85.

[173] el-Enfâl 8/42.

[174] el-İsrâ 17/60.

[175] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 120-121.

[176] en-Necm 53/44.

[177] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 124.

[178] el-En'âm 6/92

[179] en-Nisâ 4/102.

[180] el-Hadîd 57/12.

[181] Muhammed 47/18.

[182] el-Bakara 2/85.

[183] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-işârât*, 125.

g) Kelime Sonlarında Vakf Meselesi

Kıraat ilmi sistematüğinde bu başlık altında vakf halinde revm ve işmâm uygulamaları ile tâû'te'nîs ve zamir hâ'sında vakf keyfiyetine dair hususlar ele alınmaktadır. Vakf söz konusu edilince karşımıza çıkan kıraat keyfiyetleri şunlardır: Sükûn, revm, işmâm, ibdâl, nakil, idgâm, hazif, isbât ve ilhâk. Vakfta aslolan sükûndur.^[184]

İbnü'l-Kâsîh, vakfın kelimelerin sonunda yapıldığını ve üzerinde vakf yapılan kelimenin son harfi harekeli ise sakın hale getirilir bu bağlamda kıraat imamları son harfin harekesini belirtmek maksadıyla revm ve işmâm ile okumuşlardır diyerek sözlerine başlar ardından merfu, mecrûr ve meksûrda Kûfiyyân'ın revm yaptığını ifade eder. Tariklerden Şatvî (öl.388/1001)^[185] de bunlara muvafakat etmektedir. Ya'kûb müfred ve müzekker (هو) ve (هي) lerde hâû's-sekt ile vakf yapar. Aynı şekilde istifhâm edatı (ما)'dan evvel harfi cer varsa bunlarda da vakf halinde sekit hâ'sı ile vakfeder. (لَهِيَ الْهَيَا) gibi; (عَمَّ يَسَاءُلُونَ) gibi; (فَبِمَ تُبَشِّرُونَ) gibi. Diğer yandan *Tezkira*^[186] adlı esere atıfla iraba konu olmayan sondaki müşedded harflerde de (حَمَلُهُنَّ)^[187] hâû's-sektin isbât edildiği ifade edilmiştir. Keza *Müstenîr*^[188] adlı esere isnaden cemî sıygada olan fiillerin ve isimlerin sonunda yer alan nûn'ların vakf halinde de sekit hâ'sı getirilerek okunmuştur. (يُنْفِقُونَ)= (يُنْفِقُونَ) ve (الْعَالَمِينَ)= (الْعَالَمِينَ) gibi.^[189]

h) İstiâze-Besmele Bahsi

İstiâze (ع و ذ) kökünden türemiş bir kavram olup lügatte “Sığınmak, yardım talep etmek, iltica etmek” gibi manalara gelir. İstilahta ise Nahl sûresinde de geçtiği üzere “*Kur’ân okuyacağın zaman hemen kovulmuş şeytandan Allah’a sığın!*”^[190] emri mucibince Kur’ân okumaya başlamadan önce her türlü sıkıntı ve kötülüklerden Allah’a sığınıp O’ndan yardım talebinde bulunma anlamındadır. İstiâzenin çeşitli sigaları vardır; bunlardan en meşhur ve yaygın olanı (أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) ifadesidir.

Müellif, A’mes’in okuduğu istiâze sigasının (أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) şeklinde olduğunu, Ames’in iki ravisi Mutavviî ve Şenebûzî’nin bu sigayı lafız olarak aynen rivâyet ettiklerini ancak okunuşlarında farklılıklar meydana geldiğini ifade etmiştir. Buna göre Şenebûzî lafzatullahta yer alan *hâ* harfini peşinden gelen zamirdeki (هو) harfe idgam ederek okurken Mutavviî izhar ederek okur. Hasan-ı Basrî’nin istiâze sigası da A’mes’ininki gibidir. O da lafzatullahtaki *hâ* harfini aynı şekilde peşinden gelen zamirdeki *hâ*’ya idgam ederek okur.^[191]

Besmeleye gelince, “havkale” ve “hamdele” gibi (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ifadesinden masdardır. Besmele kıraat usulünde önemli meselelerden olup uygulamaya ilişkin kıraat imamlarının ihtilafı söz konusudur. Bu bağlamda İbnü'l-Kâsîh kıraat imamlarının iki sûre arasındaki besmele uygulamasında ihtilaf ettiklerini ifade ederek söze başlar. Haramiyyân ve Mutavviî iki sûre arasında besmeleyi okumuşlardır. Ya'kûb ve Şenebûzî ise iki sûre arasında besmele okumamışlardır. İbnü'l-Kâsîh *el-İrşâd* adlı eserden nakille Halefû'l-âşir ve Ya'kûb'un iki sûre arasında sekte yaptıklarını ifade etmiştir. Öte yandan Ya'kûb başında (ويل) ve (لا) bulunan sûrelerin^[192] evvelinde; diğer bir deyişle Müddessir, İnfitâr, Fecr ve Asr sûrelerinin sonunda vakfedilmesini uygun görmüştür.^[193]

[184] Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*, 158.

[185] İbn Kesîr'in Kunbûl rivâyetinin tariklerindendir.

[186] İbn Galbûn'un sekiz kıraate dair eseri.

[187] et-Talâk 65/4.

[188] İbn Sivâr'ın on kıraate dair eseri.

[189] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-îşârât*, 127.

[190] en-Nahl 16/68.

[191] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-îşârât*, 129.

[192] Kıyâme, Mutaffîfîn, Beled ve Hümeze sûreleridir.

[193] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-îşârât*, 130.

i) Tekbir Meselesi

Duhâ sûresi ve daha sonraki sûrelerin sonunda tekbir getirilmesi âdeti Bezzî ile başlamıştır. Bezzî böyle bir uygulamanın mevcut olduğunu müsel bir senedle Hz. Peygamber'e dayandırmış ve bu uygulama kurrâ arasında bir sünnetin yerine getirilmesi anlayışıyla yaygınlaşarak günümüze kadar gelmiştir.^[194]

Mübhic sahibi Sıbtu'l-Hayyât tekberi şöyle tarif eder: "Seleften halefe kesintisiz olarak gelen Mekkelilerin bir sünneti/adetidir." Ehvâzî, Mekkeli olan İbn Muhaysın'ın tekbir konusundaki uygulamasını şu şekilde aktarır: "İbn Muhaysın Duhâ sûresinden itibaren Kur'an'ın sonuna kadar besmele ile tekbir getirerek okuyordu. Tekbirin sigası ise şu şekilde idi (الله أكبر بسم الله الرحمن الرحيم). Ayrıca Kur'an'ın hatminden sonra Fatiha sûresini ve Bakara sûresinin ilk beş âyetini okurdu."^[195]

Âlimlerin Kur'an'da yer almadığı konusunda görüş birliği içinde oldukları tekbir uygulamasına dair kıraat kaynaklarında bazı rivayetler aktarılmıştır.^[196] Bu rivayetlerden hareketle, başta İmam Şâfiî olmak üzere bazı âlimler, kısa sûreler arasında tekbir getirmenin sünnet olduğunu ifade etmişlerdir.^[197] Ancak tekbirle ilgili rivayetlerin temel hadis kaynaklarında bulunmaması, bu uygulamanın Mekke ehline özgü bir gelenek olarak değerlendirilmesi^[198] ve Resmî Mushaf'ta yer almaması gibi nedenler, bu uygulamanın sünnetten ziyade mendup olduğu görüşünü güçlendirmiştir. Sonuç olarak, tekbir getirmenin sünnet mi yoksa mendup mu olduğu konusunda farklı görüşler bulunsun da özellikle hicrî üçüncü asırdan itibaren Duha Sûresi'nden sonraki her sûrenin ardından tekbir getirilmesi,^[199] ümmet nezdinde benimsenmiş ve zamanla bir tür kıraat adabı olarak yaygınlık kazanmıştır.^[200]

Sonuç

İbn Mücâhid'in yedili sistemine dayalı kıraat tasnifi, zamanla "Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur." hadisinin yanlış yorumlanmasına ve yedi kıraatin mutlak kabul gören tek geçerli okuyuşlar olduğu yönündeki hatalı algının yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Bu tarihî ve ilmî arka plan, kıraat ulemâsının, yedili sisteme "zevâid" mahiyetinde başka kıraatleri eklemeleriyle sonuçlanmış; böylece bir yandan yedi harf-yedi kıraat özdeşliği ortadan kaldırılmış bununla birlikte yedi dışında ziyade çalışmaların ortaya çıkmasına da kapı aralamıştır. Bu bağlamda, zevâid literatürü, klasik kıraat kaynaklarında yer almayan ancak başka rivâyetlerde bulunan okumaların tespiti yoluyla hem kıraat geleneğinin zenginliğini hem de onun ilmî metodolojisini görünür kılmaktadır. Dolayısıyla, kıraat literatürünün bütüncül şekilde anlaşılabilmesi için zevâid çalışmalarının ihmal edilmemesi gerektiği, bu çalışmaların metin tenkidi ve kıraat farklılıklarının yeniden ele alınması gibi birçok açıdan önemli bir kaynak işlevi gördüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma, kıraat ilminin tarihsel seyri içerisinde ortaya çıkan ve zamanla farklı okuma biçimlerinin sistematik bir biçimde tespiti ve aktarımıyla şekillenen zevâid çalışmalarının anlam ve işlevini İbnü'l-Kâsîh'ın *Mustalahu'l-İşârât* adlı eseri bağlamında ele almıştır. Makale boyunca ulaşılan temel sonuçlardan biri zevâid türü kıraat çalışmalarının, sadece yedi kıraat imamına bağlı kalmayan daha geniş bir kıraat müktesebatını sistemli bir şekilde kayda geçirmeyi amaçlayan ilmî çabalar olduğu yönündedir.

[194] İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 119.

[195] İbnü'l-Kâsîh, *Mustalahu'l-İşârât*, 569.

[196] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/405-439.

[197] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul; Azim Dağıtım, 1992), 10/285-286.

[198] Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.), 1/472.

[199] Tayyar Altıkulaç, "Hatim İndirme" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 10/108 (Haziran 1971), 173.

[200] İrfan Çakıcı, *Kur'an Tilâvetinde Dua ve Zikir* (Ankara: Eğitim Yayınevi, 2020), 122-123.

İbnü'l-Kâsîh kıraatlerin tedvin ve zabtı noktasında titiz çalışmalar yapan ulemâdan birisidir. Özellikle kıraat-i seb'anın dışında kalan diğer kıraatlerin dayandıkları kaynakları bizzat *Mustalahu'l-İşârât* adlı eserinde zikrederek bu ciddiyeti göstermiştir. Eserine “Zevâid” veya “es-sitte-tü'z-zâide” isimlerinin verilmesi, kıraat-i seb'a içinde yer almayan ve sonrasında dahil edilen üçü sahih, üçü şâz olmak üzere altı kıraat imamına yer vermesindendir. Ayrıca eser isminde “sikât” kelimesinin yer almasının nedeni ise söz konusu altı kıraat imamının kıraatlerinin muttasıl olarak Hz. Peygamber'e isnad edilmesinden ötürüdür. İbnü'l-Kâsîh'ı diğerlerinden ayıran en önemli hususlardan biri, kaynak olarak kullandığı eserlerin arasında meydana gelen (tahrîrâta mesail) ziyâde ve ihtilafa konu olan yerleri okuyucuya işaret ederek tembih etmesidir.

Bu çerçevede İbnü'l-Kâsîh'ın *Mustalahu'l-İşârât* adlı eseri, sadece altı farklı kıraat imamına yer vermekle kalmamış, aynı zamanda bu imamların rivâyetlerini, senetlerini ve kullandıkları temel kaynakları da dikkatle zikrederek zevâid literatürünün sistemli ve güvenilir bir temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Eserin özellikle günümüze ulaşamamış bazı kaynaklardan aktarımda bulunması da onun kıraat ilminin tarihî hafızasının korunmasındaki kritik rolünü göstermektedir.

Netice olarak, *Mustalahu'l-İşârât* ve benzeri çalışmalar sadece geçmişin ilmî birikimini muhafaza etmekle kalmaz, aynı zamanda sonraki çalışmalara kaynaklık ederek günümüz araştırmaları için de sağlam bir referans niteliği teşkil eder.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar. "Hatim İndirme". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 10/108-109 (Haziran 1971), 168-176.
- Cermî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2001.
- Ebû Bekr İbn Mücâhid. *Kitâbu's-Seb'a fî'l-kırâât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Mearif, 1980.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayını, 2018.
- İbn Hallikan, İbrahim b. Ebubekr. *Vefeyâtü 'l-a'yân ve enbâi ebnâ'z-zaman*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1900.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf. *Müncidu'l-Mukriîn ve Mürşidu't-Tâlibîn*. Mekke: by., 1418/1997.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kıraati'l-aşr*. thk. Eymen Ruşdi Suveyd. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Gavsânî, 1440/2019.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurra*. thk. Gotthelf Bergstraesser. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1402/1982.
- İbnü'l-Kâsîh, Ebü'l-Bekâ Nûreddin Ali b. Osman b. Muhammed el-Uzri el-Bağdâdi. *Sirâcü'l-Kârii'l-mübtedî ve tezkâru'l-mukrii'l-müntehî*. Kahire: by., 1373/1954.
- İbnü'l-Kâsîh, Ebü'l-Bekâ Nûreddin Ali b. Osman b. Muhammed el-Uzri el-Bağdâdi. *Mustalâhü'l-îşârât fî'l-kıraati'z-zevâidi'l-mervîyye ani's-sikât*. thk. Atıyye b. Muhammed el-Vehbî. Amman: Dâru'l-Fikr, 1427/2006.
- Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.
- Karataş, Şuayip. "Ulûmü'l-Kur'ân Kaynaklarında Yedi Harf Meselesinin Ele Alınışı: Klasik-Modern Karşılaştırması". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2022), 261-296.
- Kastallânî Şihabuddîn. *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât*, Kahire: by., ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifîn*. 4 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1377/1957.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi Takrib Usûlü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlminde Tahrîrât Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri*. İstanbul: Hikmetevi, 1. Basım, 2021.
- Koyuncu, Recep. "Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme". *Uluslararası İbnü'l-Cezeri Sempozyumu*, 665-690.
- Kudah, Muhammed Ahmed Müflih - Ahmed Halid Şükri. *Mukaddimât fî 'İlmi'l-Kıraât*. Amman: Dâru Ammar, 2001.
- Ma'sarâvî. *Ahmed 'İsâ. el-Fütühât fî'l-kırâati'l-aşr şerhan ve tevcihan*. Kahire: Dâru'l-İmam Şatıbiyye, 2017.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Mekki b. Ebî Talib el-Kaysî, Ebû Muhammed b. Hammuş. *el-İbâne 'an meâni'l-kırâât*. thk. Abdulfettah İsmail Çelebi. Kahire: Dâru Nehda, ts.
- Meryem, İbn Ebû. *el-Mûdah fî vücûhi'l-kıraat ve ileliha*. thk. Hamdan el-Kubeysî. Mekke: by., 1413/1993.
- Sarı, Mehmet Ali. "İbnü'l-Kâsîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/102-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'ül-Lâmi' li ehli'l-Karni't-tâsi'*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lam: kâmu'su terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l-Arabi'l-mübta'ribîn ve'l-müşteşrikîn*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1422/2002.